ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Лоренс СТЕРН

ТРІСТРАМ ШЕНДІ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2026

TOM I

Ταράσσει τοὺς ᾽Αυθρῶπους ού τά Πράγματα,
᾽Αλλά τά περὶ τῶν Πραγμάτων Δόγμάτα[1]

ВИСОКОПОВАЖНОМУ
МІСТЕРОВІ ПІТТУ

Сер,

Ніколи ще бідолаха-письменник не покладав менше надій на свою присвяту, ніж покладаю я; адже вона написана в глухому кутку нашого королівства, у відлюдному будинку під солом'яним дахом, де я живу в постійних зусиллях веселістю захистити себе від нездужань, спричинених поганим здоров'ям, та інших життєвих зол, твердо переконаний, що кожного разу, коли ми всміхаємось, а тим більше коли сміємося, — усмішка наша та сміх дещо додають до недовгого нашого життя.

Уклінно прошу вас, сер, зробити цій книзі честь, узявши її (не під захист свій, вона сама за себе постоїть, але) з собою в село, і якщо мені коли-небудь доведеться почути, що там вона викликала у вас усмішку, або можна буде припустити, що у скрутну хвилину вона вас розважила, я вважатиму себе таким же щасливим, як міністр, або, можливо, навіть щасливішим за всіх міністрів (за одним тільки винятком), про яких я коли-небудь читав або чув.

Перебуваю, великий муж
і (що більш до вашої честі)
добра людина,
вашим доброзичливцем і
дуже шанобливим
співвітчизником,
АВТОР

[1] Людей страшать не справи, а тільки думки про ці справи (*грецьк.*).

Розділ I

Я бажав би, щоб мій батько або мати, а то і обоє вони разом, — адже обов'язок цей лежав однаково на них обох, — розміркували над тим, що вони роблять у той час, коли вони мене зачинали. Якби вони належним чином подумали, наскільки багато що залежить від того, чим вони тоді були зайняті, — і що справа тут не лише в народженні розумної істоти, але що, ймовірно, її щаслива статура і темперамент, можливо, її здібності й сам склад її розуму — і навіть, звідки знати, доля всього її роду — визначаються їх власною натурою та самопочуттям — — якби вони, належним чином усе це зваживши і обдумавши, відповідно вчинили, — — то, я твердо переконаний, я посідав би зовсім інше становище у суспільстві, ніж те, в якому читач, імовірно, мене побачить. Дійсно, добрі люди, це зовсім не така маловажна річ, як багато хто з вас думає; всі ви, вважаю, чули про життєві духи, про те, як вони передаються від батька до сина, і т. ін. і т. ін. — і багато що інше з цього приводу. Так от, повірте моєму слову, дев'ять десятих розумних речей і дурощів, які творяться людиною, дев'ять десятих її успіхів і невдач на цьому світі залежать від рухів і діяльності названих духів, від різноманітних шляхів і напрямів, по яких ви їх посилаєте, так що, коли їх пущено в хід, — правильно чи неправильно, байдуже, — вони в сум'ятті мчать уперед, як очманілі, і, рухаючись знову і знову по одному і тому ж шляху, швидко перетворюють його на втоpовану дорогу, рівну і гладеньку, як садова алея, з якої, коли вони до неї звикнуть, сам біс часом не в силах їх збити.

— *Послухайте, любий*, — мовила моя мати, — *ви не забули завести годинник? — Господи Боже!* — вигукнув батько спересердя, прагнучи в той же час приглушити свій голос, — *чи бувало коли-небудь від створення світу, щоб жінка перебивала чоловіка таким безглуздим запитанням?* — Що ж, скажіть, мав на увазі ваш батечко? — — Нічого.

Розділ II

— — Але я нічогісінько не бачу ні хорошого, ні поганого в цьому запитанні. — — Але дозвольте вам сказати, сер, що воно щонайменше було надзвичайно недоречним, — тому що розігнало і розсіяло життєвих духів, обов'язком яких було супроводжувати *ГОМУНКУЛА,* йдучи з ним рука в руку, щоб у цілості доставити до місця, призначеного для його прийому.

Гомункул, сер, хоч би в якому жалюгідному та смішному світлі він не уявлявся в наше легковажне століття поглядам дурості й упередження, — на погляд розуму, за наукового підходу до справи, визнається *істотою*, захищеною правами, що належать їй. — — Філософи мізерно малого, які, до речі сказати, мають найбільш широкі уми (отже душа їх обернена пропорційна їх інтересам), неспростовно нам доводять, що *гомункул* створений тією ж рукою, — підлягає тим же законам природи, — наділений тими ж властивостями і здатністю до пересування, як і ми; — — що, як і ми, він складається зі шкіри, волосся, жиру, м'яса, вен, артерій, зв'язок, нервів, хрящів, кісток, кісткового і головного мозку, залоз, статевих органів, крові, флегми, жовчі та зчленувань; — — — є істотою такою ж діяльною — і в усіх відношеннях такою самою нашою ближньою, як англійський лорд-канцлер. Йому можна зробити послуги, можна його образити, — можна дати йому задоволення; словом, йому притаманні всі домагання та права, які Тулій, Пуфендорф і кращі письменники-моралісти визнають такими, що випливають із людської гідності й відносин між людьми.

А що, сер, коли в дорозі з ним, самотнім, трапиться якенебудь нещастя? — — або коли від страху перед нещастям, природного в такому юному мандрівнику, хлопчина мій дістанеться місця свого призначення в найжалюгіднішому вигляді, — — вкрай виснаживши свою м'язову та чоловічу силу, — привівши в невимовне хвилювання власних життєвих духів, — і якщо в такому плачевному стані розладу

нервів він пролежить дев'ять довгих, довгих місяців поспіль, перебуваючи під владою раптових страхів або похмурих сновидінь і картин фантазії? Страшно подумати, яким багатим ґрунтом послугувало б усе це для тисячі слабостей, тілесних і душевних, від яких потім не могло б остаточно його вилікувати ніяке мистецтво лікаря чи філософа.

Розділ III

Наведеним анекдотом зобов'язаний я моєму дядькові, містерові Тобі Шенді, якому батько мій, чудовий натурфілософ, що дуже захоплювався тонкими міркуваннями про найнікчемніші предмети, часто гірко скаржився на заподіяний мені збиток; особливо ж одного разу, як добре пам'ятав дядько Тобі, коли батько звернув увагу на дивну клишоногість (власні його слова) моєї манери пускати дзиґу; роз'яснивши принципи, за якими я це робив, — старий похитав головою і тоном, що виражав скоріше засмучення, ніж докір, — сказав, що все це давно вже відчувало його серце і що як теперішнє, так і тисяча інших спостережень твердо його переконують у тому, що ніколи я не думатиму і не поводитимуся подібно до інших дітей. — — *Але, на жаль*! — вів далі він, знову похитавши головою та втираючи сльозу, що котилася по його щоці, — *нещастя мого Трістрама почалися ще за дев'ять місяців до його появи на світ*.

Моя мати, що сиділа поруч, підвела очі, — але так само мало зрозуміла те, що хотів сказати батько, як її спина, — зате мій дядько, містер Тобі Шенді, який багато разів уже чув про це, зрозумів батька прекрасно.

Розділ IV

Я знаю, що є на світі читачі, — як і безліч інших добрих людей, що зовсім нічого не читають, — які доти не заспокояться, поки ви їх не втаємничите від початку до кінця в усе, що вас стосується.

Тільки зважаючи на цю їх примху і тому, що я за природою не здатний обдурити чиї-небудь очікування, я і заглибився в такі подробиці. А оскільки моє життя й погляди, ймовірно, чинитимуть деякий шум у світі й, якщо припущення мої правильні, матимуть успіх серед людей усіх звань, професій і міркувань, — читатимуться не менше, ніж сам «Шлях паломника» — доки їм насамкінець не випаде доля, якої Монтень побоювався для своїх «Дослідів», а саме — валятися на вікнах віталень, — то я вважаю необхідним приділити трохи уваги кожному по черзі й, отже, маю попрохати вибачення за те, що ще деякий час ітиму по обраному мною шляху. Словом, я дуже задоволений, що почав історію мого життя так, як я це зробив, і можу розповідати в ній про все, як говорить Горацій, ab ovo.

Горацій, я знаю, не рекомендує цього прийому; але поважний цей чоловік говорить тільки про епічну поему або про трагедію (забув, про що саме); — — а якщо це, окрім усього іншого, і не так, прошу в містера Горація вибачення, — бо в книзі, до якої я приступив, я не збираюсь обмежувати себе ніякими правилами, хай то навіть правила Горація.

А тим читачам, у яких немає бажання заглиблюватися в такі речі, я не можу дати кращої ради, як запропонувати їм пропустити частину цього розділу, що залишається; бо я заздалегідь оголошую, що вона написана тільки для людей допитливих і зацікавлених.

— — — — — Зачиніть двері. — — — — — Я був зачатий у ніч із першої неділі на перший понеділок місяця березня, року Господнього тисяча сімсот вісімнадцятого. Із цього приводу в мене відсутні всякі сумніви. — А такими детальними відомостями відносно події, що сталася до мого народження, маю завдячувати я іншому маленькому анекдоту, відомому тільки в нашій сім'ї, але нині оголошуваному для кращого з'ясування цього пункту.

Треба вам сказати, що батько мій, який спочатку вів торгівлю з Туреччиною, але кілька років тому залишив справи,

щоб оселитися в родовому маєтку в графстві *** і закінчити там дні свої, — батько мій, вважаю, був одним із найбільш пунктуальних людей на світі в усьому, як у справах своїх, так і в розвагах. Ось зразок його граничної точності, рабом якої він воістину був: уже багато років як він узяв собі за правило в перший недільний вечір кожного місяця, від початку і до кінця року, — з такою ж неухильністю, з якою наставав недільний вечір, — — власноручно заводити великий годинник, що стояв у нас на верхньому майданчику чорних сходів. — А позаяк у пору, про яку я завів мову, йому йшов шостий десяток, — то він мало-помалу переніс на цей вечір також і деякі інші незначні сімейні справи; щоб, як він частенько говорив дядькові Тобі, відкараскатися від них усіх відразу і щоб вони більше йому не докучали і не турбували його до кінця місяця.

Але в цій пунктуальності була одна неприємна сторона, яка особливо дуже позначилася на мені й наслідки якої, боюся, я відчуватиму до самої могили, а саме: завдяки нещасній асоціації ідей, які насправді нічим між собою не пов'язані, бідна моя мати не могла чути, як заводиться названий годинник, — без того, щоб їй зараз же не спадали на гадку думки про деякі інші речі, — і vice versa[1]. Це дивне поєднання уявлень, як стверджує проникливий Локк, що поза сумнівом розумів природу таких речей краще, ніж інші люди, породило більше безглуздих вчинків, аніж які завгодно інші причини для непорозумінь.

Але це мимохідь.

Далі, з однієї нотатки в моєму записнику, що лежить на столі переді мною, видно, що «в день Благовіщення, який припадав на 25-те число того самого місяця, яким я позначаю моє зачаття, батько мій вирушив до Лондона з моїм старшим братом Бобі, щоб улаштувати його у Вестмінстерську школу, а позаяк те ж саме джерело свідчить, «що він повернувся до своєї дружини та сімейства тільки на *другому тижні* трав-

[1] Навпаки (*лат.*).

ня», — то подія встановлюється майже з повною достовірністю. Втім, сказане на початку наступного розділу виключає з цього приводу всякі сумніви.

— — — Але скажіть, будь ласка, сер, що робив ваш татко протягом усього грудня, січня й лютого? — Прошу, мадам, — весь цей час у нього був напад ішіасу.

Розділ V

П'ятого листопада 1718 року, тобто рівно через дев'ять календарних місяців після вищевстановленої дати, з точністю, яка задовольнила б резонні очікування найприскіпливішого чоловіка, — я, *Трістрам Шенді*, джентльмен, з'явився на світ на нашій шолудивій і злощасній землі. — Я вважав би за краще народитися на Місяці або на якій-небудь із планет (тільки не на Юпітері й не на Сатурні, тому що абсолютно не переношу холоду); адже на жодній із них (не поручуся, втім, за Венеру) мені напевне не могло б випасти гірше, ніж на нашій брудній, паскудній планеті, — яку я по совісті вважаю, щоб не сказати гірше, зробленою з вишкребків і обрізків усіх інших; — — вона, правда, досить хороша для тих, хто на ній народився з великим ім'ям чи з великим статком або кому вдалося бути покликаним на громадські пости й посади, що дають шану або владу; — але це до мене не відноситься; — — а оскільки кожен схильний судити про ярмарок із власного виторгу, — то я знов і знов оголошую землю найпаскуднішим із коли-небудь створених світів; — адже, по чистій совісті, можу сказати, що відтоді, як я вперше втягнув у груди повітря, і до цієї години, коли я ледве в змозі дихати взагалі, внаслідок астми, схопленої під час катання на ковзанах проти вітру у Фландрії, — я постійно був іграшкою так званої Фортуни; і хоч я не нарікатиму даремно на неї, кажучи, ніби колинебудь вона дала мені відчути тяжкість великого або надзвичайного горя, — все-таки, виявляючи найбільшу поблажливість, мушу засвідчити, що в усі періоди мого життя,

на всіх шляхах і роздоріжжях, де тільки вона могла підступити до мене, ця немилостива володарка насилала на мене купу найприкріших пригод і знегод, які тільки випадали на долю маленького героя.

Розділ VI

На початку попереднього розділу я вас точно повідомив про те, *коли* я народився, — але я вас не повідомив про те, *як* це сталося. *Ні;* цю подробицю прибережено цілком для окремого розділу; — крім того, сер, оскільки ми з вами люди певною мірою абсолютно чужі один одному, було б незручно викласти вам одразу надто багато подробиць, які стосувалися мене. — Вам доведеться трішки потерпіти. Я затіяв, бачте, описати не лише життя моє, але також і мої погляди, в надії та в очікуванні, що, дізнавшись із першого про мій характер і втямивши, що я за людина, ви відчуєте більше смаку до останніх. Коли ви побудете зі мною довше, легке знайомство, яке ми зараз зав'язуємо, перейде в короткі стосунки, а останні, якщо хто-небудь із нас не зробить якої-небудь помилки, закінчаться дружбою. — — O diem praeclarum![1] — тоді жодна дрібниця, якщо вона мене стосується, не здасться вам порожньою або розповідь про неї — нудною. Тому, любий друже і супутнику, якщо ви побачите, що на початку моєї розповіді я дещо стриманий, — будьте до мене поблажливі, — дозвольте мені продовжувати і вести розповідь по-своєму, — — і якщо мені випаде час від часу попустувати дорогою — або іноді надіти на хвилинку-другу блазенський ковпак із дзвоником, — не втікайте, — але люб'язно уявіть у мені трохи більше мудрості, ніж здається на вигляд, — і смійтеся зі мною або з мене, поки ми поволі тюпатимемо далі; словом, робіть що завгодно, — тільки не втрачайте терпіння.

[1] О славний день! (*лат.*)

ЗМІСТ

Том перший 3
Том другий 77
Том третій 149
Том четвертий 227
Том п'ятий 309
Том шостий 373
Том сьомий 435
Том восьмий 497
Том дев'ятий 553

«Неординарний сентименталізм Лоренса Стерна». *Н. Д. Білик* 604
Примітки. *Н. Д. Білик* 624